

بررسی جنبه های نمایشی
مراسم سبج زنی در آوان

سبج زنی

تحقیق و تألیف: مجید نظمی آران
با مقدمه‌ی زنده‌یاد دکتر جابر عناصری

انتشارات مرجاناب

سرشناسه	نظمی آران، مجید، ۱۳۳۸-
عنوان و نام پدیدآور	سوگ آوای سنج (بررسی جنبه‌های نمایشی مراسم سنج‌زنی در آران) / تحقیق و تألیف
مشخصات نشر	مجید نظمی آرانی
مشخصات ظاهری	کاشان: مرنجاب، ۱۳۹۶.
شابک	۹۷۸۹۶۴۶۱۱۱-۱۸-۹
وضعیت فهرست‌نویسی	۱۲۰ص: محور (رنگی)
یادداشت	فیفا
موضوع	کتابنامه: ص. ۸۱
	شعائر و مراسم مذهبی - ایران - آران و بیدگل
	Rites and ceremonies - Iran - Aran va Bidgol
موضوع	طبل و سنج - ایران
	Drum set - Iran
موضوع	هنرهای نمایشی -- ایران -- آران و بیدگل
	Performing arts - Iran - Aran va Bidgol
رده بندی کنگره	۱۳۹۵ ۶۵۶/۷۵/DSR۲۰
رده بندی دیویر	۹۵۵/۸۲۶۵
ساره کتابخانه	۲۳۹۷۹۵۶

MAHAN
PUBLICATIONS

سوگ آوای سنج

(بررسی جنبه‌های نمایشی مراسم سنج‌زنی در آران)

تحقیق و تألیف: مجید نظمی آرانی

ناشر: نشر مرنجاب

مدیر تولید: علی‌اکبر خندان آرانی

ویراستار: علی‌محمد بی‌گلر بخاری

صفحه‌آرایی: نرگس عابدی

طرح جلد: کارگاه آرش تنهایی، زکریا دلم

عکس‌ها: هنرمندان عکاس شهرستان آران و بیدگل

نوبت چاپ: اول / ۱۳۹۶

چاپ: زلال کوثر

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۶۱۱۱-۱۸-۹

بها: ۱۲۰۰۰۰ ریال

کلیه حقوق شرعی و قانونی برای هیئت حیدری آران و مؤلف محفوظ است.

این اثر با حمایت هیئت محترم حیدری آران به ویژه شاعر ارجمند آقای مهدی مؤمن‌زاده آرانی به چاپ رسیده است.

نشر مرنجاب، دفتر کاشان و آران و بیدگل: ۹۱۳۱۶۲۲۵۲۷

مرکز پخش: کتابخانه و مرکز اسناد آستان مقدس حضرت محمد هلال‌دین علی (ع) تلفن: ۵۲۷۶۳۳۱۳ - ۳۱

فهرست مطالب

پیش‌گفتار: انجمن اهل قلم آران و بیدگل	۹
مقدمه‌ی زینب‌یاد دکتر جابر عناصری	۱۲
مقدمه‌ی مؤلف	۱۴

فصل اول: آران و بیدگل

نگاهی به دروازه‌ی کویر: آران، ایران	۱۸
---	----

فصل دوم: مراسم سنج‌زنی (سنج‌زنی)

مراسم سنج‌زنی	۲۴
۲-۱- سنج چیست؟	۲۴
۲-۲- سنج‌زنی چیست؟	۲۵
۲-۳- روایت مراسم سنج‌زنی	۲۸
۲-۳-۱- اشعار محلی	۴۱
۲-۳-۲- زمان نواختن سنج	۴۵
۲-۳-۳- ابزار و وسایل	۴۶
۲-۳-۴- لباس و پوشاک	۵۱
۲-۴- تاریخچه‌ی سنج‌زنی	۵۶
۲-۵- شیوه‌ی مدیریت هیئت و محل استقرار آن	۵۹
۲-۶- انگیزه و فلسفه‌ی سنج‌زنی	۶۰
۲-۷- بررسی مراسم سنج‌زنی در آران	۶۴

فصل سوم: جنبه‌های نمایشی مراسم سنج‌زنی

جنبه‌های نمایشی مراسم سنج‌زنی	۶۸
۳-۱- خاستگاه آیینی نمایش	۶۸
۳-۲- آیین چیست؟	۶۸

- ۳-۳- جنبه‌های نمایشی چیست؟ ۷۰
- ۳-۴- آیا مراسم سنج‌زنی دراماتیک است؟ ۷۱
- ۳-۵- کارکردهای جنبه‌های نمایشی مراسم آیینی سنج‌زنی ۷۱
- ۳-۶- آیا سنج‌زنی یک آیین است؟ ۷۴
- نتیجه ۷۸
- منابع و مأخذ ۸۱
- کتاب ۸۱
- مقالات ۸۲
- مصاحبه ۸۲

پیوست‌ها

- اسناد (تصویری از سندهای موجود در کتاب کلیات جودی نوشته‌ی جودی علیه‌الرحمه) ۸۴
- نمونه‌هایی از اشعار، تصاویر مربوط به واقعه‌ی عاشورا ۸۴
- تصاویر مربوط به مراسم سنج‌زنی در تکایای آران ۸۸
- تصاویر عوامل اجرایی هیئت جودی مراسم سنج‌زنی ۱۰۱
- شرکت در همایش‌ها (کرمانشاه) ۱۰۴
- همایش تجلیل از خادمان آیین‌های مذهبی ملی عاشورایی آران و بیدگل ۱۰۶
- حضور گروه سنج‌زنی - تعزیه‌خوانی روح‌الامین آران در همایش‌های تهران ۱۰۸
- محب آل محمد علیه‌السلام ۱۱۱
- نمونه‌ی پرسشنامه در خصوص مراسم سنج‌زنی ۱۱۲
- چکیده‌ای از پاسخ افراد شرکت‌کننده در مراسم سنج‌زنی (اقتباس از پرسشنامه) ۱۱۴
- ثبت میراث معنوی و سنتی سنج‌زنی در آران (در فهرست میراث فرهنگی کشور با سوابق) ۱۱۶

پیش‌گفتار انجمن اهل قلم آران و بیدگل

پژوهش و تحقیقات تاریخی، فرهنگی و اجتماعی مکتوب، بخش مهمی از فرهنگ یک جامعه را تشکیل می‌دهند. این آثار از طرفی ما را با پیشینه و هویت تاریخی آشنا می‌سازند و از سویی می‌توانند موجب تحولاتی برای آینده و حال شوند.

وارثت فرهنگی و تاریخی، هرچند بیانگر غنا و گستردگی تمدن و فرهنگ این سرزمین است اما متأسفانه به سبب‌های متعددی از قبیل «شیوع فرهنگ ناهمی نسبت به فرهنگ مکتوب، تاراج گنجینه‌ها و ذخائر ملی و تاریخی، دوری‌گزینی از اصالت و ارزش‌های معنوی، تقلیدهای نابخردانه و تأییدی‌های کورکورانه از مظاهر تمدن جدید غرب، عدم خودباوری، تحلیل‌های غیرعلمی از مسائل، شناخت نادرست جغرافیای سیاسی و اجتماعی، سبب‌های دگرگونی‌های مختلف، وجود پدیداری به نام هویت مبهم، ضعف و کاستی در کشف و فهم پیچیدگی‌های ساختار روحی و ذهنی پیشینیان»، بی‌ماکی موجب انحطاط، فترت و گسست رشته‌ی ارتباط با گذشتگان، شده است.

اگرچه پیروی مفرط و همه‌جانبه از فرهنگ گذشته موهبه و بسندیده نیست و شرایط زمان و زمانه، مقتضیات دیگری را می‌طلبد، اما بی‌اعتنایی و نفی مطلق گذشته نیز امری ناصواب و توجیه‌ناپذیر است. چرا که به زعم علمای علوم اجتماعی بدون مطالعه‌ی پیشینه‌ی تاریخی و فرهنگی یک جامعه، نمی‌توان بستری هموار برای تکامل حیات اجتماعی یک جامعه فراهم آورد.

یکی از موضوعات قابل طرح و مطالعه که در واقع میراثی است ماندگار از گذشته و دریچه‌ای است به‌سوی آشنایی با احوال و آداب مردم منطقه‌ای از این سرزمین مهر آیین، «آیین سنج‌زنی» در شهرستان آران و بیدگل می‌باشد.

آران و بیدگل از جمله مناطق شیعه‌نشین و با سابقه درخشان در میان شهرهای مذهبی است که فعالیت بیش از پنجاه هیئت مذهبی در شهرستان و جلوه‌های زیبای سستی و آیینی ویژه در مناسبت‌های مذهبی از جمله مواردی است که می‌تواند مورد مطالعه‌ی جامعه‌شناسان و محققان علوم اجتماعی قرار گیرد.

مراسم سنج‌زنی هیئت معظم حیدری، در آران یکی از آن آیین‌های ویژه‌ای است که بنا به مستندات تاریخی، شیوه‌ی اجرا و برگزاری آن از جلوه‌ی ویژه‌ای برخوردار است.

تحقیق حاضر، مطالعه و بررسی این مراسم پرشکوه و تاریخی است که ابتدا در قالب پایان‌نامه‌ی نظری به منظور اخذ وجه کارشناسی بازیگری توسط هنرمند صحنه‌ی تئاتر آقای محمد باقری آرانی دانش‌آموخته‌ی دانشکده‌ی هنرهای زیبای دانشگاه تهران (دانشکده‌ی هنرهای نمایشی و موسیقی پردیس هنرهای زیبا) و با راهنمایی استاد فرهیخته زنده‌یاد دکتر جابر عناصری پدر تعزیه‌شناسی و استاد فرهنگ عامه‌ی ایران به نگارش درآمده است.

بدون تردید هدایت پایان‌نامه‌های دانشجویی به‌سوی موضوعاتی که می‌تواند در بازشناسی و احیای فرهنگ عامه‌ی مناطق مختلف مؤثر باشد

و نیز تشویق و حمایت مراکز آموزش عالی علمی و دانشگاه‌ها از این قبیل مطالعات، خدمت بزرگی در پاسداشت گنجینه‌های معنوی و معرفتی جای‌جای این سرزمین است.

انجمن اهل قلم آران و بیدگل که همواره بر اهمیت اینگونه پژوهش‌ها تأکید ورزیده، همّت این هنرمند فرهنگی را ارج نهاده و حمایت خود را نیز در احیاء و انتشار این قبیل آثار اعلام داشته و اثر جاسر را رهیافتی برای بازشناسی بخشی دیگر از هویت تاریخی، فرهنگی و مذهبی این دیار برای آینده و آیندگان می‌داند و اهتمام ویژه این هنرمند متعهد ارزشمند را در توجه به آیین‌های سنتی مذهبی زادگاه خود ارج می‌نهد و بی‌شک تقدیم مقدمه‌ی فاضلانه و محققانه‌ی استاد فرزانه و پدر تعزیه‌شناسی ایران زنده‌یاد دکتر جابر عناصری بر این پژوهش خود گواه دیگری بر اهمیت موضوع و اعتبار این مجموعه‌ی ارزشمند است. شایسته است از همّت و تعهد این هنرمند فرهنگی در توجه به آیین‌های سنتی مذهبی زادگاه خود سپاسگزاری گردد.

میشم نیکو آرای

سرپرست انجمن اهل قلم

آران و بیدگل - تابستان ۱۳۸۱

مقدمه‌ی زنده‌یاد دکتر جابر عناصری

به نام رقم‌زننده‌ی زندگینامه آدم و هستی‌بخش عالم

الهی! بهر قربانی به درگاهت سر آوردم

نه تنها سر برایت، بلکه از سر بهتر آوردم

(مناجات سیدالشهداء در صحرای کربلا)

ایران، دُرّ یتیم کویر است و مأمن صاحب‌دلان از روزگار پار و پیراد.

گنجینه‌ی سینه‌ی مردم آران، آنگاه که عیان گردد، صدای سنج است

که دشت حزین را المثنای کربلا می‌سازد...

و این آیین گرد هاست در این دیار به یادگار پابرجا مانده است تا

نشانه‌ی ابدماندگاری از صفای خلوص مؤمنانی باشد که به ضرباهنگ و

خشم‌هانگ سنگ (= سنج) به حرکات موزون در خور اعتنا،

واویلاخوانی می‌کنند:

آه از آن ساعت که سبط مصطفی صلی الله علیه و آله گشت وارد بر زمین کربلا

جنبه‌های آیینی - نمایشی و افزون‌تر از آن اهل و یاقوت ایمان خفته

در بطن نوحه‌ها و سرآغاز دم‌گری‌ها و دعای پایانی محاسن و عزا، شناخت

عوامل نمایش مؤثر در این آیین را که پیشینه‌ی اجرایی آن به وضوح معلوم

نیست، موجب می‌گردد. گفته‌اند: هر قومی که آیین‌ها و سنت‌های خود را

فراموش کند، همچون طفلی است که همه‌چیز را باید از سر نو فرا بگیرد.

در مورد سابقه سنگ (سنج) زنی در ایران، مطالب جامعی از قول

«آدم اولثاریوس»، سفیر دوک‌نشین هلشتاین در عهد صفویان بازگو شده

و به مراسم «چاق (چاخ) چاقی (چاغی)» در دارالارشاد اردبیل به تفصیل

اشاره شده است.

هنوز هم واقعه خوانی و سنگ زنی در زفره‌ی کوهپایه اصفهان، اردستان و بسیاری از نقاط ایران مرسوم است و در ماه رمضان از بهر اظهار دلتنگی در عزای مولای عاشقان و در ایام محرم از باب ماتم‌داری برای سید جوانان بهشت و در وصف سوگ ابی‌عبدالله مراسم سنگ (=سنج) زنی اجرا می‌شود.

بر چند برخی از صاحب‌قلمان در این زمینه قلم زده و بعضی از دانش‌جویان عزیز با نظارت اینجانب به تحریر رساله‌هایی در حیطه‌ی آیین سنگ (=سنج) زنی اشتغال داشته‌اند اما انصاف باید داد که آقای مجید نظمی‌آرانی، نه فقط در اوایل از یک کتاب، بلکه اجرای مکرر این رسم در سوگواره‌ها و دانشگاه مهارت یک عزاکردان خبره را آشکار نموده‌اند. برای من، نهایت خشنودی و وجد و بهجت آنگاه حاصل گردید که مطالب مندرج در رساله‌ای که به سارش و پشتیبانی معنوی و فرهنگی و علمی و هنری راقم این سطور توسط آقای مجید نظمی‌آرانی نوشته شده و مبتنی بر تحقیقات میدانی و مطالعات کتابخانه‌ای و متکی به مشاهده حضوری و مشاهده مشارکت و فعال بود، صورت عین به خود گرفت تا در قلمرو شناخت آیین‌های بهشت مدام بهار فرهنگ ایران ادگاری ارزنده باقی بماند. موفق باشند.

دکتر جابر عناصری

استاد نمایش‌های آیینی

تهران، پنجم اردیبهشت ماه ۱۳۸۲ شمسی

مقدمه‌ی مؤلف

جاودانگی آدمی به واسطه‌ی هویتی است که در آینده تمدن و آیین، شکل می‌گیرد و تاریخ را باشکوه می‌سازد. حضور و ظهور انسان به‌سان بازیگران صحنه‌ی فراق و وصال در جای‌جای سرزمین آیین‌ها و مراسم‌ها چنان باورانه حرکت می‌کند که پویایی آن در افکار و احوال و احوال در حال و آینده نمایانند. نمایش ریتمیک و موزون سنج‌کوبان حاشیه‌ی کویر تشنه‌ی کویر که در طول تاریخ گمنام و بی‌نام و نشان بوده‌اند، انگیزه‌ای سبک و سیاقم به قیل افتادم تا در قال ادعا کنم که ایرانیان، مردان ادب و وره‌ها دو عالم‌اند و در اصفاد چنین دنیا و دین، آسمان و زمین، بازیگریم.

ضرورت انتخاب موضوعی برای پایان‌نامه‌ی دوره‌ی کارشناسی بهانه و فرصتی شد تا به پژوهشی دست یازم که از روزگاران پیشین تا به امروز در زادگاهم جریان دارد و به نوعی همواره در بخش‌گیری شخصیت اجتماعی و تعمیق باورهای دینی من و هم‌شهریانم اثر داشته است.

این تحفه‌ی ناقابل از کویر تشنه‌ی معرفت است. رضی‌مورد تحقیق بررسی جنبه‌های نمایشی مراسم سنج‌زنی^۱ در منطقه آران می‌شود. اما پژوهش در این موضوع ایجاب می‌کند که به سه مطلب عمده اشاره‌ای داشته باشم:

الف) منطقه آران به‌عنوان خاستگاه جغرافیایی این پژوهش.

۱. بنا به تحقیق فاضلان‌هی استاد عزیزم زنده‌یاد دکتر جابر عنصری، نام دیگر سنج‌زنی، سنگ‌زنی فارسی است. از این پس کلمه سنج‌زنی همان سنگ‌زنی فارسی است.

(ب) مراسم سنج‌زنی (سنگ‌زنی).

(ج) جنبه‌های نمایشی مراسم سنج‌زنی.

علت عمده‌ی انتخاب این موضوع، عدم کنکاش علمی در این باره تاکنون بوده، از سویی دیگر، این مراسم به‌عنوان یک آیین سنتی از زادگاه و موطن نگارنده زمینه‌ی علاقه‌مندی به پژوهش در این موضوع را فراهم آورد.

هدف از انتخاب این موضوع به‌طور عمده گردآوری، - بررسی و تدوین مراسم سنج‌زنی - به‌عنوان یک خرده‌فرهنگ دیداری و شنیداری به‌صورت یک اثر مکتوب می‌باشد.

هر چند موانع و محدودیت‌های فراوانی از قبیل عدم سابقه پژوهش در این زمینه موجب گردید که روند تحقیق مشکلاتی را به‌وجود آورد اما با استفاده‌ی گفته‌های اهل فن و تکیه بر گفتار شفاهی ریش‌سفیدان، در قالب مصاحبه‌های حضوری و تحقیقات میدانی، مطالبی گردآوری و دسته‌بندی گردید. ذکر این نکته ضروری است که در این مجموعه ابتدا تاریخچه‌ای از شیوه و محتوای مراسم سنج‌زنی و رایج در هر بخش به علل و علائم مربوطه پرداخته شده است. همچنین معرفی آیین سنج‌زنی و شناسایی جنبه‌های نمایشی آن و آشنایی خوانندگان با این گونه‌ی هنری از اهداف اصلی تدوین مجموعه به شمار می‌رود.

امید آنکه این اثر ناچیز مورد توجه و قبول خاطر اهل فن قرار گیرد. از مشکلات و موانع پژوهش در این موضوع می‌توان فقدان منابع مکتوب و رایج نبودن فرهنگ تحقیق در میان عامه‌ی مردم اشاره کرد.

با توجه به میدانی بودن روش تحقیق، منابعی که برای این موضوع می‌تواند مطرح باشد عبارت است از:

- الف) مشاهده‌ی مستقیم مراسم سنج‌زنی در ایام مربوطه
 - ب) مصاحبه و گفتگو با متوکیان امر
 - ج) تهیه‌ی پرسشنامه و ارائه‌ی آن در میان مردم منطقه و رجوع به حافظه‌ی جمعی و تاریخی مردم منطقه.
- از سوی دیگر موضوع انتخابی با توجه به منحصر بودن به یک جغرافیای فرهنگی - اریخی امکان استفاده از سایر منابع و شیوه‌های تحقیقی را کاهش می‌دهد و از جانب دیگر نتایج تحقیقی نیز قابل تعمیم به سایر مناطق نیست، از این و شیوه‌ی تحقیق میدانی انتخاب شده است. در پایان لازم می‌دانم از همه کسانی که به گونه‌ای در تدوین این مجموعه مرا یاری کرده‌اند صمیمانه سپاسگزاری نمایم. و در ارائه نظرات برای چاپ‌های بعدی اعلام نظر فرمایند.

مجید نظر آرائی

تهران - تابستان ۱۳۹۱

۰۰۹۱ ۱۰۴ ۶۰۳۸

nazimi94@gmail.com